

TÜRKİYE'DE İMALÂT SANAYİNDE YAPI DEĞİŞİKLİĞİ

Dr. Ahmet M. GÖKÇEN

I. EKONOMİK GELİŞME VE SANAYİ İÇİ YAPI DEĞİŞİKLİĞİ

Ekonomik gelişmeyle beraber ekonomide meydana gelen yapı değişikliği iki ana noktada toplanabilir. Bir yandan üç sektör arasında yapı değişikliği meydana gelirken diğer yandan da imalât sanayii içinde bir kısım yapı değişikliği meydana gelmektedir. Üç sektör açısından: Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe bir yandan sektörlerin ekonomi içindeki nisbî önemleri ve millî gelir içindeki payları gelir elastikliğine bağlı olarak değişirken diğer yandan da bu sektörlerin istihdamdaki payları değişmektedir. Burada sektörler açısından meydana gelen ekonomik yapı değişikliği bir yana bırakılarak imalât sanayi içinde meydana gelen ekonomik yapı değişikliği ele alınacaktır.

Ekonomik gelişme ve sanayileşme ilerledikçe meydana gelen gelir artışıyla beraber sanayi ürünlerine olan talebin gelir elastikliğine bağlı olarak sanayi sektöründe, sanayinin alt sektörlerinin payları değişmektedir. Gelirdeki değişmelerle beraber sanayi ürünlerine olan talep değişmekte, bu ise özellikle imalâtın alt sektörlerinin toplam imalât sektörü içindeki paylarının değişmesine yol açmaktadır.

Sanayi sektörü genellikle üç sektöre ayrılmaktadır. Bunlar İmalât Sanayii, Madencilik ve Enerjidir. Bir ekonomide bu alt sektörlerden meydana gelen sanayi sektörü içinde, en yüksek üretim payına imalât sanayii sahiptir. İmalât sanayii, toplam sanayi içinde "direkt produktif yatırımları" veya sanayileri meydana getirmektedir. Yani, imalât sanayi yatırımları doğrudan üretime dönük yatırımlar

olup, diğer bir kısım sanayi yatırımlarında olduğu gibi alt yapı yatırımları olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bir kısım özel durumlar dışında (ham petrol ihracatçısı veya belirli madenler üzerinde çok büyük rezervlere sahip ekonomiler gibi) sanayi sektörünün çok büyük bir kısmını imalât sanayii teşkil etmektedir. İmalât sanayiinin toplam sanayi sektörü içindeki payı yüzde 90 dolayındadır. İmalât sanayi bu bakımdan gelişme vetiresi içinde bulunan bir ekonomide temel sanayi sektörünü meydana getirmektedir. Türkiye’de de sanayi sektörü içinde en büyük paya sahip olan alt sektör imalât sanayiidir. Türkiye’de sanayi sektörünün plânlı dönemdeki bileşimi şu şekildedir.

TABLO 1
Sanayi Sektörünün Bileşimi (%)

Sektörler	1962	1967	1972
Madencilik	3.1	3.6	3.7
İmalât Sanayi	94.4	93.3	93.1
Enerji	2.5	3.1	3.2
Sanayi Sektörü	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Ü.B.Y.K.P., s. 13, Tb. 7.

Görüldüğü gibi sanayi sektörü içinde, imalât sanayii çok büyük bir paya sahiptir. Madencilik ve enerjinin ise imalât sanayiine göre oldukça düşük payları vardır.

İmalât sanayii gelişen ve sanayileşen bir ekonomide temel sektörü teşkil etmekle birlikte “bu sanayiinin ihtiyacı olan ana girdiyi veren enerji sektörünün de tamamlayıcı bir dal olarak büyük önemini gözden uzak tutmamak gerekir¹.

Sanayi sektörünün istihdamı yönünden de aynı eğilimleri görmek mümkündür. Sanayi sektörü istihdamı içinde imalat sanayiinin payı üretim payımdakine paralel olarak oldukça yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Türkiye’de 1970 nüfus sayımlarını göre imalât sa-

1) Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, İktisat Fakültesi yayını, İst. 1975.

nayinin toplam sanayi sektöründeki istindam payı yüzde 90.36'dır.

Ekonomik gelişmeyle beraber sanayi sektörünün toplam ekonomideki payı artmakla beraber imalâtın alt sektörlerinde aynı hızda gelişme görülmemektedir. Gerçi imalât kesiminin toplam ekonomideki payı yükselmekte fakat imalatın alt kesimlerindeki gelişme her zaman aynı yönde ve hızda olmamaktadır. İmalâtın alt kesimleri tüketim esneklikleri, teknolojik seviye, tüketim malı, aramalı, yatırım malı üretmeleri, emek-yoğun, kapital yoğun çalışıyor bulunmaları, ithalât-ihracat oranları itibariyle birbirinden çok farklıdır.² İmalât sanayiinin alt kesimlerinde gelişmeyle beraber meydana gelen bu farklılık imalât sanayiinin yapısında bir kısım değişikliklerin ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Sanayi içi yapı değişikliğinin asıl kaynağı budur. İmalât sanayiinin büyümesine paralel olarak bu kesimin alt sektörlerinde farklı hızda ve yöndeki gelişmeler ve böylece birleşiminde meydana gelen değişimler sanayi içi ekonomik yapı değişimlerini ortaya çıkarmaktadır.

İmalât sanayii içinde meydana gelen ekonomik yapı değişikliğini ortaya koyabilmek için imalât sanayiini alt sektörlerine de kısaca değerlendirmek gerekmektedir. İmalât sanayi başlıca şu alt kesimler olarak ele alınıp incelenebilir.

- i — Tüketim malları sanayii
- ii — Ara-malları sanayii
- iii — Yatırım malları sanayii

Tüketim malları : İnsanların çeşitli ihtiyaçlarını doğrudan doğruya karşılayan ve insanların istifadelerine arz edilen mallardır. Bu malları ihtiyaçların cinsine göre ayırmak mümkün olduğu gibi kullanma sürelerine göre de ayırmak mümkündür. Tüketim malları kullanma sürelerine göre, "dayanısız tüketim malları" ve "dayanıklı tüketim malları" olarak ayrılmaktadır. Bu tür bir ayırım tüketim mallarının dayandıkları sanayi için de önem taşımaktadır. Dayanısız tüketim malları üretiminde daha az aramalı ve yatırım malı kullanmasına rağmen dayanıklı tüketim malı üretiminde daha çok ara-

2) Gülten Kazgan, "İmalât Sanayiinde Yapısal Değişme", *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri*, cilt 1, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İst. 1971, s. 369.

malı ve yatırım malı kullanılmaktadır. Dayanaksız tüketim malları sanayiinde genellikle dayanıklı tüketim mallarına oranla daha düşük sermaye yoğunluğu olan teknolojiler kullanılmaktadır.

Tüketim malları kullanılış gayesine göre bazen de yatırım malı olarak sayılabilir. (özel otomobil işletmeye ait otomobil gibi).

Tüketim malları sanayii içine genellikle dayanıklı ve dayanaksız tüketim mallarını üreten kollar dahildir. Bunlar oldukça geniş bir alanı kaplar. Ancak Türkiye'de plânlama çalışmalarında "genellikle tüketim malı üreten sanayiler"* kesimi içinde gıda, içki, tütün mamulleri, dokuma ve giyim sanayileri sayılmaktadır.

ii — *Ara malları* : Genellikle, nihayi tüketim malı haline gelinceye kadar üretimin çeşitli safhalarında kullanılan mallar ara malı olarak sayılabilir³. Bunlar oldukları şekilde nihayi tüketim konusu olmayan sadece diğer sektörlerin imalatı sırasında kullanılan mallardır. Ara malları dar anlamda "nihayi talebi olmayan mallar" olarak tarif etmek mümkündür⁴. Bu mallar "üretim amacı ile kullanılan mallardır"⁵. Bunlar üretim esnasında sektörlere giren girdileri meydana getirirler ve bunlar bir araya gelerek üretimin devamını sağlayıp yeni bir ekonomik değer ortaya çıkarırlar. Tüketim ve yatırım malları dışında kalan bütün malları ara mal olarak saymakta mümkündür. "Yarı mamul" veya "ünite" niteliğindeki pek çok malı da ara mal olarak sayabiliriz.

Ara malları, üretim esnasında sektörler arası ilişkilerde, veren sektörle alan sektör arasındaki bağın önemini göstermesi ve herhangi bir sektörün üretiminde kendisinin dışındaki sektörlerden veya tesislerden ne ölçüde girdi kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir⁶.

(*) D.P.T. İmalât Sanayii alt sektörlerini tüketim malı, ara malı ve yatırım malı şeklinde ayırma tâbi tutmak yerine "Genellikle" terimini kullanarak bir ayırım yapmayı tercih etmiştir.

3) Nasuhî Bursal, "Sanayi İşletmelerimizde Maliyetler ve Ortak Pazarda Rekabet İmkânları", İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 1, Nisan 1972, s. 41.

4) T.C. Koopmans, "Thee Assays on the State of Economic Science" Mc Graw Hill, Book Company, New York 1957, s. 72.

5) H.B. Chenery - P.G. Clark, "Endüstriler Arası İktisat" (çeviren: Cemil Çınar), O.D.T.Ü. Yayını, Ankara 1965, s. 14.

6) ibid., s. 202.

Türkiye'de plânlama çalışmaları içinde “genellikle ara malları sanayii” olarak orman ürünleri, kâğıt, basım, deri, lastik, kimya, petrol ürünleri. Çimento, metal dışı ürünler, demir-çelik ürünleri ve metal ürünleri sanayileri şeklinde ele alınmaktadır. Bu ayırım da “genellikle” terimi özellikle kullanıldığı açıktır. Çünkü bu sektörlerin üretimlerinin bir kısmı ara malı olarak kullanıldığı gibi bir kısmı da tüketim malı olarak kullanılmaktadır. Misal olarak, kâğıt üretiminin büyük bir kısmı tüketimde kullanılmaktadır.

iii — *Yatırım malları* : Çeşitli sektörlerin makine araç ve gereç ihtiyaçlarını karşılayan ve prodüktif yatırımları meydana getiren mallardır. Bu mal sanayiinin asıl fonksiyonu çeşitli sektörlerin mal ve hizmet üretiminde bulunabilmelerini sağhyan her türlü makina, araç ve gereç ihtiyaçlarını karışlamaktır. Bunların ürettiği mamullerin büyük bir kısmı tarım sanayi ve hizmet sektörlerinde “üretim aracı” veya hizmet aracı olarak kullanılır ve mal ve hizmet üretiminin gerçekleşmesini sağlar. Bu mallar yaratmış oldukları mal ve hizmetler ile prodüktif yapıya sahiptirler. Bir ekonomideki yatırım mallarının hacmi ile yaratılmış olan mal ve hizmet miktarı arasında yakm bir ilişki olduğu söylenebilir. Yatırım malları sanayiileri özellikle tüketim malları sanayilerine oranla sermaye yoğun teknikleri, daha ileri ve modern teknolojiyi kullanma bakımından avanta- ja sahiptir. Genellikle yatırım malları sanayiilerinde sermaye yoğun üretim metodları, ileri ve modern teknolojiler kullanılmaktadır. Bu sanayi dalı, katma değer yaratma bakımından diğerlerine ve özellikle tüketim malları sanayilerine oranla daha fazla katma değer yaratma imkânına sahiptirler. Bu sanayi dalındaki yüksek prodüktivite oran burada daha yüksek katma değer yaratma imkânını ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de Plânlama Teşkilâtı, imalât sanayiinin alt kesimlerinin ayırımında tüketim malları ve ara malları sanayilerinde olduğu gibi yatırım malları sanayilerinin tasnifinde de “genellikle yatırım malları üreten” sanayiler olarak ayırmaktadır. Genellikle yatırım malları üreten sanayiler arasında plânlarda madeni eşya sanayii, makina imalatı, tarım alet ve makinalar sanayii, elektrik makinaları, elektronik sanayii ve taşıt araçları sanayii yer almaktadır.

Genellikle yatırım malları sanayii kapsamı içine giren sanayilerin de kesin bir ayırım olmadığı açıktır. “Genellikle” terimi de bunu

belirtmek için kullanılmaktadır. Meselâ madeni eşya ve makina yapım sektörlerinin üretiminin önemli bir kısmı tüketime gitmektedir. Plânlar da kesin ayırım yapmamak için “genellikle” terimini kullanarak bu ayırımları yapmaktadır. Bu ayırımda yatırım malları alt sektörü dayanıklı tüketim mallarını da içine almaktadır⁷.

İmalât sanayii üretim kolları tüketim malları ara malları ve yatırım malları olarak ayırdığı gibi bu ayırımdaki ara mallar sanayiine ek olarak “ana maddeler” sanayiini de ilâve edenler vardır⁸.

iv — *Ana maddeler* : Genellikle doğal kaynaklardan elde edilen maddelerdir. Ana maddelerin bir kısmı elde edildikleri şekilde diğer sanayi sektörleri tarafından kullanılabilirdiği halde diğer bir kısmının ise sanayi sektörleri tarafından ham madde olarak kullanılabilmesi o maddeler üzerinde bazı işlemler yapıldıktan sonra mümkün olabilmektedir. Meselâ tarımdan elde edilen birçok nebati ve hayvani maddenin basit bazı ayırma ve temizleme işlemleri sonucunda bazı sanayi kollarında ham madde olarak kullanılışı burada örnek olarak gösterilebilir. Aynı şekilde topraktan elde edilen bazı maddeler de (kum, kalker, mermer v.s.) bunları işleyen sanayi kolları için doğrudan doğruya kullanılacak ana maddeler arasında sayılabilir. Buna karşılık yer altından çıkartılan çeşitli maden cevherleri ile ham petrol gibi maddelerin kullanılabilir hale gelmesi bazı ana maddeler sanayiinin (metalurji sanayii, petrol rafinerileri) faaliyet konusunu teşkil eder⁹.

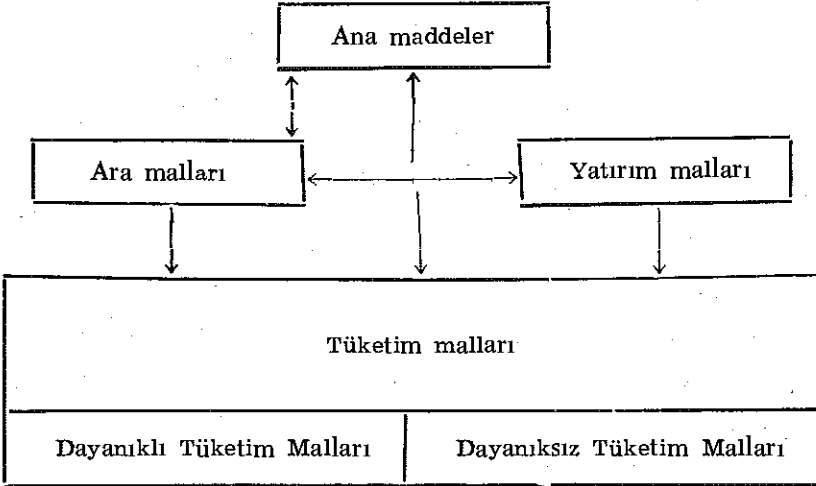
İmalâtın alt sektörlerini meydana getiren bu sanayi kolları arasında sıkı bir ilişki vardır. Herhangi bir sanayi dalında üretim yapabilmek veya o sanayi dalının geliştirilebilmesi diğer sanayi dallarının kurulup gelişmesiyle yakından irtibatlıdır. Burada sayılan alt sanayi kollarından herhangi birisinin gelişmesi ancak diğer sanayi kollarının asgari ölçüde de olsa kurulup gelişmesine bağlıdır. Bu sanayi kollarının gelişmesi de ancak bunların birbirine bağlı olarak ve belli bir denge içerisinde mümkün olmaktadır.

7) Yakup Kepenek, “Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme”, “Türkiye'nin 50. Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayını, Ankara 1975, s. 33.

8) Nasuhi, Bursal, a.g.m., s. 41.

9) ibid., s. 41.

İmalâtın alt sektörleri arasında ilişkileri şu şekilde bir şema ile göstermek mümkündür¹⁰.

Şemadan da görüldüğü gibi imalat sanayiinin alt sektörlerinde sıkı bir ilişkisi vardır. Özellikle “ana maddeler” “ara mallar” ve “yatırım malları” arasında çok sıkı karşılık ilişkiler mevcuttur. “Ana maddeler” ve “ara mallar” üretmek için “Yatırım malları” kullanılmak zorunluluğu vardır. Aynı şekilde “yatırım malları” üretmek için de çeşitli “ana maddeler” ve “ara mallar” kullanılması gerekmektedir. “Tüketim malları” üretimi için de “ana maddeler” “ara mallar” ve “yatırım mallarına” ihtiyaç vardır.

Şemadan çıkartılan bir başka sonuç ise bütün “ana madde” “ara mal” ve “yatırım malları” üretiminin nihai gayesi çeşitli “tüketim malları” meydana getirmektedir. Şemaya bakınca da bu ilişki açıkça görülebilmektedir. Gerçekten de iktisadi faaliyetlerin sonuncunun çeşitli tüketim mallarının ortaya çıkartılması olduğu söylenebilir. Buna göre “bir memlekette üretilebilecek “ana maddeler”in “ara mallarının” ve “yatırım mallarının” miktarı onları nihayi olarak kullanacak “tüketim malları sanayii”nin varlığına bağlıdır¹¹.

10) ibid., s. 42.

11) ibid.,s. 43.

İmalât sanayiinin bu alt sektörleri arasındaki ilişkiler çeşitli yönlerden incelenmiştir. Sanayiler arasındaki bağlar endüstriler arası ilişkileri inceleyen “girdi-çıkıtı tahlilleri” ile incelendiği gibi¹² makro büyüklükler “gelir -tasarruf- yatırım ve tüketim” arasındaki ilişkilerden hareket ederek de Keynes’ci tahlil metotlarıyla da incelenebilmektedir. Makro düzeyde Keynes tahlilleri çerçevesi içinde bilhassa “çarpan” ve “hızlandırıcı” faktörlerinin etkisiyle “ana maddeleri” “ara mallar” ve “yatırım malları” üreten sanayi kolları toplam olarak daha fazla katma değer yaratmak suretiyle millî gelirin daha hızlı artmasını sağlamaktadır.”¹³

Endüstriler arası ilişkileri inceleyen girdi-çıkıtı analizlerinde de Keynesci analizlere benzer tarzda “ara mallar” ve “nihai mallar” arasındaki ilişkiler ve bunların üretim içindeki önemleri ele alınmaktadır. Endüstriler arası analizlerde mallar “ara mallar” ve “Nihai malar” olarak ayrılmaktadır ki bu ayırım Keynesci tahlillerdeki “uyarılmış” ve “otonom” unsurlara benzemektedir¹⁴. Keynes’in tahlillerinde çarpan ve hızlandırıcının etkisiyle ulaşılan millî gelir seviyesi tayin edilirken endüstriler arası analizlerde de ara talep ve nihai taleplerin seviyesi ve bunlara uygun üretim hacimleri tesbit edilmektedir. “Girdi-çıkıtı modelinin başlıca amacı her sektörün üretim seviyesine göre endüstriler arası akımları izah etmektir¹⁵.

Ekonomik gelişme ve sanayileşmenin başlangıç dönemlerinde imalatın alt sektörlerinin aynı hızda gelişmediği görülmektedir. Önce tüketim malları sanayiileri ortaya çıkıp ve hızla büyümekte buna karşılık ara ve yatırım malları sanayiilerinin kurulup gelişmesi ekonomik gelişmenin ve sanayileşmenin başlangıç dönemlerinde yavaş bir seyir takip edip, giderek hızlanmaktadır. Bu gelişme ile tüketim malları sanayiinin imalat sanayi içindeki oranı gittikçe azalmakta buna karşılık ara ve yatırım malları sanayiilerinin oranı artmaktadır.

12) Leonfiet’in çalışmaları ile başlayan girdi -çıkıtı tahlilleri bu hususta oldukça fazla kullanılır duruma gelmiştir. H.B. Chenery - P.G. Clark, **Endüstriler Arası İktisat**, Türkiye için yapılmış bir çalışma için bak. A.K. Chakravetti, C. Çınar, G. Genalp, “**Interdependence of the Turkish Economy** (1963), D.P.T. Yayını.

13) Nasuhi Bursal, a.g.m., s. 43.

14) H.B. Chenery - P.G. Clark, “**Endüstriler Arası İktisat**”, s. 15.

15) *ibid.*, s. 21.

Bu gelişmeler de imalat sanayii içinde ekonomik yapı değişikliğinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu yapı değişikliği, imalât sanayii içerisinde yüksek bir oranı teşkil eden tüketim malları sanayiinden ara malları sanayilerine ve oradan da yatırım malları sanayiilerine doğru kaymakla ortaya çıkmaktadır. Ara malları ve yatırım malları üreten sanayilerde diğer sektörlerle oranla daha büyük bir gelişme sağlanması ekonominin sanayileşme yönünden gösterdiği olumlu gelişmeyi de göstermektedir. Ekonomide sınırlı ham madde ara malı ve yatırım malı kullanma oranının artması sektörler arasındaki bağlaşımların kuvvetlendiğini ve bunun bir sonucu olarak da hızlı sanayileşmenin gerektirdiği bu malların üretiminin hızla gelişmekte olduğunu da göstermektedir.

Ekonomik gelişme ve sanayileşmenin artması ile yükselen gelir seviyesine ve artan refaha paralel olarak tüketim mallarına olan talep de artmaktadır. Nüfus artışı çalışan nüfusun çoğalması şehirleşme hareketinin kuvvetlenmesi ve gelir seviyesinin yükselmesi tüketim mallarına karşı munzan bir talep yaratmaktadır. Böylece "gelişen bir ülkede tüketim harcamaları kuvvetli bir artış eğilimi gösterir. Buna sebep istihdam hacminin artması gelirin yükselmesi ve halkta "daha iyi hayat şartlarına" ulaşma arzusunun kuvvetlenmesidir"¹⁶. Buna bağlı olarak gelişmenin başlangıcıyla beraber tüketim malları sanayileri diğer alt sanayi dallarına oranla daha hızlı gelişmektedir. Tüketim malları sanayilerinin böylece daha hızlı gelişmesi bu sanayi mallarına karşı talebin nisbî olarak daha yüksek olmasındandır. Aslında bu sanayi dallarına karşı talebin yüksek bulunmasından dolayı başlangıç dönemlerinde talebi karşılayacak olan arzı arttırmak için de tüketim malları sanayilerine öncelik vermek gerekmektedir. Aksi halde bu mallara olan taleple arz arasındaki dengesizlik fiyatları çok yükselterek ekonominin dengesini de bozabilir.

Gelir seviyesindeki ve fertlerin alım gücündeki artışlar fertlerin refah seviyesinin bir göstergesi olan tüketim mallarına karşı talebi arttırmaktadır. Yatırımlar ise piyasa büyüklüğü ile sınırlıdır¹⁷. Tüketim mallarına olan talebin artması bu mal piyasasını büyütmekte

16) DPT Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, s. 45.

17) R. Nurkse, "Problem of Capital formation in under development Countries", Oxford, 1960, s. 6 - 10

bu ise, yatırımların bu kesime kaymasına yol açmaktadır. Talebin ve yatırımların tüketim malları sanayilerine doğru daha fazla kayması bu sanayi dalında daha fazla gelişme imkânı sağlamaktadır.

Ara malları ve özellikle yatırım malları sanayiilerinin gelişmesi aslında nihayi talebi meydana getiren tüketim malları sanayiilerinin gelişmesine de bağlıdır. İleri ve modern teknolojiye ihtiyaç gösteren yatırım malları sanayiilerinin gelişmesi bu sanayi mallarını kullanacak olan piyasanın büyüklüğü ile sınırlı olduğundan genellikle nihayi talebi meydana getiren tüketim malları sanayiilerinin gelişme derecesi bu sınırı tayin etmektedir.

Yatırım malları sanayilerinin gelişmesi ise, bu kesimde optimal büyüklükte işletme kurulmasını sağlayacak bir talebin varlığına bağlıdır. Yatırım malları-sanayileri genellikle karmaşık ve ileri teknolojiye ihtiyaç göstermektedir; ancak bu biçimdeki teknolojiler optimal büyüklükteki işletmeler için geçerli olduğundan başlangıçta talep yetersizliğinden dolayı bu teknolojiler yatırım malları sanayilerinde bu düzeyde kullanılamamaktadır. Bu bakımdan yatırım malları sanayileri için yeterli talep yaratılması konusu önem kazanmaktadır. Bunun için de gelişme ve sanayileşmenin başlangıç döneminde, diğer sanayi dallarının da gelişmesini sağlayacak olan tüketim malları sanayiilerinin gelişmesi normal olmaktadır.

Az gelişmiş (veya gelişme yolundaki) ekonomilerde piyasa ekonomisinin şartları da önce tüketim malları endüstrilerinin gelişmesine ortam hazırlamaktadır. Diğer sanayi dalları olan ara malı ve yatırım malı sanayileri nisbeten düşük oranlar ile bu gelişmeyi oldukça geriden takip etmektedir. Özellikle piyasa ekonomisinin ağır bastığı gelişme yolundaki ülkelerde bunu görmek mümkündür. "Bu ülkelerde imalat sanayiinin gelişimi genellikle şu şekilde ortaya çıkmaktadır; önce hafif sanayi dallarını içine alan dayanıksız tüketim malı ve dayanıklı tüketim malı endüstrileri kurulmakta bunu ara malı endüstri dalları takip etmektedir."¹⁸

Gelişmekte olan ekonomilerde tüketim malları sanayiilerinin hızlı gelişmesi ekonomi içinde bir kısım olumsuz etkilerin ortaya

18) Erol Manısalı, "Türkiye'nin Yatırım Malları Sanayii ve Gelişme Olanakları", "Cumhuriyetin 50. Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri", SBF Yayını, Ankara 1974, s. 96.

çıkmasına da yol açmaktadır. İmalât sanayilerinin alt sektörleri olan tüketim malları ara malları ve yatırım malları endüstrilerindeki gelişmeler büyüme, ekonomik gelişme ve sanayileşme hızını azamiye çıkartacak yönde olmalıdır. İmalâtın alt sektörlerinden birinin çok hızlı gelişip diğerlerinin düşük bir gelişme göstermesi ekonomide çeşitli yönlerden dengesizliğe yol açar. Genel bir şekilde az gelişmiş veya gelişmekte olan ekonomilerin en önemli özelliği olarak, mevcut kaynaklarını = verimli bir şekilde kullanamadıkları söylenebilir. Burada karmaşık ve bir çok sebepler bulunmakla beraber bunların başında; denge teorilerinin bazı önemli varsayımlarının geçersiz olduğu bir ekonomide bulmak mümkündür. Fiyat mekanizması yüksek bir talep seviyesinde bile tam istihdamlı ve tabii kaynakların tam kullanılmasını sağlayacak şekilde işlememektedir. Faktörlerin farklı kullanımlarında marjinal verimi eşitleme eğilimi sınırlı bulunmaktadır. Bu sonuç piyasanın sınırlı oluşu ve yetersizliği, teknik imkânların yeterince gelişmemiş olması tamamlayıcı devlet yatırımlarının yetersizliği, rizikoya katlanma eğiminin düşük bulunması, sanayici müteşebbislerin azlığı düşük tasarruf seviyesi gibi çeşitli faktörle bağlanabilir.

“Az gelişmiş ülkelerde kıt olan döviz ve sermaye dağılımı kalkınma programlarının özünü teşkil etmektedir. İşgücünün eksik istihdamı ve kıt döviz stoku, fiyat sistemini bozmakta ve genellikle yatırımların sağladığı sosyal ve özel menfaatler arasında uyumsuzluğa sebep olmaktadır. Bu nedenle devletin bu ülkelerde ekonomik faaliyetlere müdahalesi, ileri ülkelerden daha yaygındır. Bu müdahale, yatırım vetiresi üzerinde toplanmaktadır. Çünkü, üretim sütrüktürünü değiştirmek için yatırımların kompozisyonunu değiştirmek için yatırımların kompozisyonunu değiştirmek gerekmektedir.”¹⁹

Gelişmekte olan ülkelerde imalât sanayii içinde tüketim malları sanayilerinin imalâtın diğer alt sanayi dallarına göre daha hızlı gelişmesi karşısında bu sanayi dallarının da gelişmesini geciktirmemek ve kaynakların daha verimli bir şekilde kullanımını temin ederek sanayileşmeyi hızlandırmak için bu ekonomilerde kamu müdahaleleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü ara ve yatırım malı sanayilerinin ileri ve

19) H.B. Chenery, a.g.e., s. 288 - 9.

modern teknolojileri kullanma ve katma değer yaratmak bakımından tüketim malları sanayilerine oranla daha avantajlıdır. Yatırım malları sanayi dallarının kurulmasındaki gecikme ve bu sanayi dallarının geliştirilmemesi ve ara malı endüstrilerinin ihtiyaca cevap verememesi sanayileşme hızını düşürmektedir. Yatırım malı ve ara malı ve ara malı endüstrileri, endüstriler arası ilişkiler bakımından bir çok imalat sanayi alanlarına etki ederek kendisinin gelişmesine paralel olarak bu sanayi dallarını da beraberinde sürüklemektedir. İktisatta "dışsal ekonomiler" olarak adlandırılan bu etkinin sanayileşme bakımından büyük önemi vardır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin yüksek bir gelişme hızı elde etmeleri sadece sermaye birikimine bağlı olmayıp yatırım malları üretimine yönelmiş bir sermaye birikimine bağlıdır²⁰. Yatırım malları üretimine yönelmiş bir sermaye birikimi ise gelişme hızını arttırdığı gibi ekonomik yapı değişikliğini de yaratacaktır.

İmalat sanayii bileşiminde büyük dengesizliğin ortaya çıkması bir taraftan ekonominin dış girdiye olan ihtiyacı bakımından dışa bağımlık derecesini artıracak diğer taraftan da kaynak dağılımı yönünden sosyal verimliliği düşük olan alanlara ağırlık verilme zorunluğu ortaya çıkacağından uzun dönem içinde gelişme ve büyüme hızının düşmesine yol açacaktır.

Sanayileşmenin hızlandırılması ve alt sektörler arasında dengenin kurulabilmesi için devletin ekonomiye müdahale edip ara malları ve yatırım malları sanayilerini hızlandırması gerekmektedir. Piyasa şartlarına göre çalışan bir ekonomide tüketim malları sanayileri gelişen ve fertlerin gelir seviyesi yükselen bir ekonomide bu mallara karşı olan talebin gelir elastikliğinin yüksekliğinden tüketim malları sanayileri daha kârlı durumda bulunmaktadır. Kârlılık önceliğine göre çalışan müteşebbisler ise bu alt sanayi dalına yatırımları yoğunlaştıracaktır. Devletin müdahalesi ve kamu yatırımlarının ara malları ve yatırım malları sanayilerine doğru kayması gelişmeyi ve büyümeyi hızlandırarak ekonomik yapı değişikliğini de meydana getirir.

20) Abramowitz, Moses, "Economic of Growth", A survey of Contemporary Economics, Bernard F. Halsey (ed.), vol. 11, 1956, s. 156.

Bir ekonomide tüketim malları sanayiilerinin dengesiz bir şekilde gelişmesi şu olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına yol açar.

i — Ara malı ve yatırım malı sanayileri tüketim malları sanayiilerine oranla daha yüksek katma değer yaratma imkânına sahiptir. Tüketim malları sanayilerin aşırı gelişmesi diğer sanayi dallarının yaratacağı yüksek katma değerden istifadeleri ortadan kaldırır.

ii — Tüketim malları sanayiilerinin aşırı derecede gelişme göstermesi bu sanayi dalının dış girdi ihtiyacını arttırarak tüketim malları sanayiilerinin dışa bağımlık derecesini arttırır. Aşırı gelişme gösteren bu sanayi dalı için bir taraftan devamlı yatırım malı ithalatı diğer taraftan da içeride üretilmeyen ara malı ithalatı artacaktır. Böylece tüketim malları sanayiilerinin içeride üretimde bulunabilmeleri ve üretimlerini arttırabilmeleri için devamlı olarak sınaî ithalata gerek duyulacağından, sanayiinin dışa bağımlık derecesi de artacaktır.

iii — Tüketim malları sanayi dallarında aşırı ve dengesiz gelişme bu ekonomilerde teknolojik gelişmeleri de yavaşlatacaktır. Bir taraftan ara ve yatırım malları sanayi dalları tüketim malları sanayi dallarına göre ileri ve modern teknolojileri gerektirdiği gibi diğer taraftan da bu sanayi dallarının kurulmaya başmaları gelişen ekonomilerde teknolojinin gelişmesine de yardımcı olmakta ve teknolojik gelişmenin hız kazanmasına yol açmaktadırlar. Bilindiği gibi hem ara malı ve hem de yatırım malları sanayiileri verimliliğin yüksek olması ileri teknoloji ve sermaye teşekkülü yönlerinden sanayileşmede sürükleyici özelliğe sahiptirler. Bunlar yarattıkları dışsal ekonomiler ile sanayileşme hızının yüksek olmasına yol açarlar.

Ayrıca yatırım malları endüstrileri tüketim mallarına oranla daha fazla dıştan istifadeler sağlarlar. Yatırım malları endüstrilerinin teknolojik ilerleme açısından sağladığı istifadeler önemli yer tutar. Yatırım malları sanayiileri kendi kuruluşu bakımından belirli bir teknolojik ortama ihtiyaç duyarken kurulup gelişmeleri ile birlikte de ekonomiye teknolojik bir dinamizin getirmektedirler.

Gelişen ekonomilerde ekonomik gelişmeyle beraber önceleri hızla gelişen tüketim malları sanayiileri gelişmenin ileri safhalarında hızını kaybetmekte yerine ara ve yatırım malları sanayiileri geçmektedir. İmalat sanayii içinde tüketim malları sanayiilerinin payı

düşerken ara ve yatırım malları sanayiilerinin payı yükselmektedir. Gelir ve refah seviyesi yükseldikçe "tüketim malları sanayilerinin ürünlerine olan talebin gelir elastikiyeti düşük olduğundan belirli bir gelir düzeyine erişildikten sonra bu sanayi kolunun toplam üretim içindeki payı düşmeye başlamaktadır."²¹. Devletin müdahalesi ara mal ve yatırım malı sanayiilerinin bu gelişmesini hızlandıracaktır. Tüketim malları sanayiilerinin gelişmesini ara malı endüstri dallarının kurulması takip ederken yatırım malı endüstrilerinin kurulup gelişmesi daha geç başlamaktadır.

Yatırım malı endüstrilerinin kurulup gelişmesi tüketim ve ara malı endüstrilerinin kurulup gelişmesinde fazla etkisi olmayan, fakat bu sanayi dalının kurulup gelişme hızında etkili olan bir kısım faktörlerin varlığına bağlı olmaktadır. Bunun için de devletin müdahalesi bu sanayi dalının gelişmesinde ve gelişmenin hız kazanmasında etkili olmaktadır. Yatırım malı endüstrilerinin kurulup gelişmesinde ileri teknolojiye, yüksek mali kaynakların bulunmasına geniş iç piyasaya ve bu temel faktörler yanında endüstrilerinin özelliklerine göre daha pek çok faktörlere bağlı bulunmaktadır. Bunların eksikliği sanayileşmenin sınırlı gelişmesine yol açmaktadır. Yatırım malları sanayiilerinin gelişmesinde etkili olan temel faktörler şu şekilde sayılabilir²². Bunlar:

- Piyasanın cesameti
- Teknolojik seviye
- Mali imkânlar
- Siyasi karar mercilerinin tercihi

II. TÜRKİYE'DE İMALÂT SANAYİİNİN ALT SEKTÖRLERİNE GÖRE EKONOMİK YAPI DEĞİŞİKLİĞİ

1. Plân Öncesi Dönemdeki Gelişmeler :

Türkiye'de ekonomik gelişmeyle beraber imalat sanayii içinde bir kısım ekonomik yapı değişikliği meydana gelmiştir. İmalat sanayi içinde meydana gelen ekonomik yapı değişikliği tüketim malları

21) Akın İlkin, a.g.e., s. 156.

22) Erol Manisalı, a.g.m. ,s. 86.

sanayilerinden ara malları ve yatırım malları sanayiilerine doğru bir kayış şeklinde ortaya çıkmıştır. Plânlı dönemden bu yana da bu tür bir yapı değişikliğini hedef alacak biçimde plânlarda tercih yapıldığı görülmektedir. Ancak ikinci dünya harbinden önce ve özellikle Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı döneminde (1933-1938 dönemi) imalat sanayünde kamu kesimi ağır bastığından sanayi içindeki gelişme temayülü yukarıda sıraya uygun biçimde gelişmemiştir.

1933-1938 arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı döneminde kamu yatırımlarının ağır basmasından ötürü ara malı yatırımları ağırlık kazanmıştır. 1950 sonrası imalat sanayi alanındaki yatırımlar gözönüne alındığında ise tüketim malları sanayilerinin payının ağırlık kazandığı görülmektedir. Plânlı dönemden sonra ise tüketim malları sanayii ile birlikte ara malları sanayileri de gelişmeye başlamıştır.

TABLO 2

**İmalât Sanayiinin Alt Sektörlerine Göre
Yatırımların Dağılımı (%)**

Sektörler	1950	1955	1960
Tüketim Malları Sanayii	65.7	78.1	39.5
Ara Malları Sanayii	27.2	15.1	42.2
Yatırım Malları Sanayii	7.1	6.8	18.3

Kaynak: Yakup Kepenek, "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri", SBF Yayını, Ankara 1975, s. 56, Tb. 56'dan hesaplanmıştır.

Tablodan da görüldüğü gibi 1950-1955 dönemin de tüketim malları sanayilerinin toplam imalat sanayii yatırımları içerisindeki payı bir artış göstermiştir. Bu dönemde aramalları sanayilerinin yatırımlarında bir düşme vardır.

1955 ten sonra ise tüketim malları sanayilerinin yatırımlarında bir düşme ara ve yatırım malları (ki dayanıklı tüketim mallarını da içine almaktadır) Sanayilerinin yatırımlarında bir artma meydana

gelmiştir. Özellikle 1956 dan sonra ara ve yatırım malları sanayileri yatırımlarındaki artışlar tüketim malları sanayi yatırımlarından daha hızlı olmuştur. Bu artış sektörler arasındaki bağımlılığın artmasından ziyade diğer başka etkenlerden ileri gelmiştir. Yani ekonomik yapı değişikliğine paralel bir yatırım kompozisyonu değişikliğinden çok diğer bazı etkenlerden ileri gelmiştir. Bu dönemde tüketim talebinin niteliğinde bir kısım değişiklikler meydana gelerek dayanıklı tüketim mallarına doğru bir kayma meydana gelmiştir. Dayanıklı tüketim malları sanayileri yatırım malları sanayileri içinde görüldüğü için bu sanayii dalındaki yatırımlarda da bir artış meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde dış ödeme güçlüklerinin ortaya çıkışı ile sanayi yatırımlarının tüketime ve ithal ikamesine yönelen bir eğilim görülmektedir. Söz konusu dönemdeki aşırı fiyat artışlarının ara ve yatırım malları yatırımlarına olumlu yönde etki ettiği de burada söylenebilir.

1950-60 Dönemi sanayi yatırımları ile ilgili olarak özet bir şekilde şunlar söylenebilir. Dönemin başlarında sanayi yatırımları bir artış göstermiş daha sonra ise ekonomide ortaya çıkan dar boğazlar ve fiyat artışları sonucu azalmaya başlamıştır. Bir taraftan enflasyon ve dış ödeme güçlükleri sanayi yatırımlarını azaltırken diğer taraftan da alt sektör yatırımlarında tüketimdeki değişmeler ve ithal güçlüklerine bağlı olarak bir kısım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Tüketim malları sanayi yatırımları azalırken ara malları ve dayanıklı tüketim mallarını da içine alan yatırım malları sanayii yatırımları artış göstermiştir.

1950-1962 yılları arasındaki imalât sanayi yatırımları ve bunların sektörel dağılımı şöyledir.

TABLO 3
1950 - 1962 Döneminde İmalât Sanayii Yatırımları ve
Alt Sektörlere Dağılımı

Yıllar	Tüketim		Ara		1953 Fiyatlarıyla Milyon TL. Yatırım		Toplam
	Malları	%	Malları	%	Malları	%	
1950	64.4	65.7	26.6	27.2	7.0	7.1	98.0
1951	85.5	69.2	29.1	23.6	8.9	7.2	123.5
1952	65.3	55.1	44.0	37.1	9.2	7.8	118.5
1953	147.3	62.6	72.4	30.7	15.7	6.7	235.4
1954	156.8	70.6	56.2	25.3	9.1	4.1	222.1
1955	193.8	78.1	37.5	15.1	16.9	6.8	248.2
1956	180.5	63.2	89.8	31.4	15.2	5.4	285.5
1957	125.0	66.5	49.2	26.1	13.9	7.4	188.1
1958	68.0	40.6	77.9	46.5	21.5	12.8	167.4
1959	55.2	40.8	47.4	35.0	32.7	24.2	135.3
1960	63.9	39.5	68.4	42.2	29.7	18.3	162.0
1961	61.9	38.6	74.3	46.4	24.0	15.0	160.1
1962	74.3	17.9	280.8(*)	67.6	60.5	14.5	415.6

Kaynak : Yakup Kepenek, a.g.m., s. 56, ek Tablo 1.

(*) Bu artış Ereğli Demir - Çelik tesis yatırımları sonucudur.

Tablodan da görüldüğü gibi imalât sanayiine yapılan yatırımlar artmaktadır. Bir taraftan toplam yatırımlar içinde imalât sanayiinin payı artarken diğer taraftan, imalât sanayii içinde ara ve yatırım malları sanayiilerin payı da artmaktadır.

2. Plânlı dönemde imalât sanayiinde ekonomik yapı değişikliği :

a. İmalât sanayiinde "üretim" açısından meydana gelen yapı değişikliği

Türkiye'de de ekonomik gelişmeyle beraber imalât sanayii için de genel temayüllere uygun olarak tüketim mallarından ara ve yatırım malları üretimlerine doğru bir kayış vardır. Türk plânları ekonomik gelişmeyi sanayi sektörüne bağlamış ve hızlı bir şekilde sa-

nayileşmeyi kendisine hedef almıştır. Plânların hedef aldığı bu sanayileşme vetiresi içinde de imalât sanayiinde tüketim malları payının azaltılıp onun yerine ara malları ve yatırım malları sanayilerinin arttırılacağı ve böylece hızlı bir sanayileşmenin sağlanacağı öngörülmüştür. İmalat sanayii içinde ara malları ve yatırım malları sanayilerinin gelişmesi, bir yandan sanayi içinde ekonomik yapının değişmesini sağlarken diğer yandan da teknolojik gelişmeyi ve ülke içinde sanayileşmenin hızını arttırmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma plânı kalkınmayı uzun dönemde “tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına” göre yürütüleceğini belirtip “Türkiye'nin uzun süreli gelişmesi dâha çok sanayileşme yönünden olacaktır.” diyerek sanayie ağırlık vermek istemektedir²³.

Birinci Plân hedef aldığı yüzde 7 kalkınma hızının gerçekleştirilmesini geniş ölçüde sanayide meydana gelecek gelişmelere bağlayarak bu sektörde yıllık ortalama artış hızını yüzde 12.9 olarak tesbit etmiştir²⁴.

Bu plân döneminde üretken sektörler yönünden plânda öngörülen ölçüde olmamakla beraber ekonomide yapı değişikliği meydana gelmiştir. Bu dönemde sanayi sektörü plân hedeflerine göre geri kalmakla beraber ekonominin en hızla gelişen sektörü olmuştur. Sanayi sektörünün katma değeri 1962-1966 yılları arasında yüzde 40.3 artarak yurtiçi gelirler içindeki payı yüzde 16.7 den 18.6 ya yükselmiştir²⁵.

Yıllık programlarda da, plânın sanayie ağırlık verileceği yolundaki tercihine açıklık getirilerek sanayileşmenin “sanayi hammaddesi ve yatırım malı üreten sektörlerde gelişme” sağlanacağı ve bu yolla imalat sanayii içinde bir kısmı ekonomik yapı değişikliğinin gerçekleştirileceği hedef olarak alınmıştır²⁶. Aynı zamanda “bu yapısal değişiklik uzun vadede Türk ekonomisinin gelişmesini öz kaynaklarıyla sağhyabilmesi için zorunlu görülmektedir²⁷.”

1963 yılında imalât sanayiinde toplam üretimin yüzde 76 sun tüketim malları yüzde 13 ünü ara malları ve geriye kalan yüzde

23) BBYKP., s. 39.

24) D.P.T., BBYKP., s. 205.

25) D.P.T. BBYKP., s. 9.

26) D.P.T. 1967 Yılı Programı, s. 113.

27) ibid., s. 113.

İl'ini yatırım malları teşkil ederken, Birinci Plân döneminde ekonomide ara ve yatırım malları lehine gelişmeler olmuştur. Ara Malları endüstrisinde de demir-çelik, çimento, petrol mamülleri ve kimya sanayiilerinde daha hızlı gelişme ve bu endüstriler lehine yapı değişikliği ortaya çıkmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde imalât sanayii bakımından ortaya çıkan önemli bir özellik imalât sanayii içinde montaj sanayi dallarının yaygın bir duruma gelmesidir. Bu dönemde yatırım malları endüstrileri genellikle montaj sanayileri olarak gelişmeye yönelmişlerdir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ve Yıllık programlarda sanayileşme ve imalat sanayiinde ekonomik yapı değişikliği daha açık bir şekilde ortaya konmuştur. % 7 kalkınma hızı ile beraber sanayiin sürükleyici sektör olacağı kabul edilmiş ve bu plân döneminde ekonominin kendi kendine yeterlilik yönünden ekonomik yapı değişikliğinin sağlanması için hızla sanayileşme gerektiği kabul edilmiştir. "İkinci Plân ekonominin yılda ortalama yüzde 7 oranında gelişmesini öngörürken bu gelişmenin sağlanabilmesi ve devam ettirilebilmesi için köklü bir yapısal değişimin meydana getirilmesini de hedef almıştır. Ekonomik faaliyetlerin bütünüyle modernleştirilmesi bir yandan geleneksel tarım metotları yerine ileri teknoloji ve yeniliklerin kullanılmasına öte yandan gayri safi millî hasıla içindeki sanayi sektörünün payının hızla yükseltilmesine bağlıdır. Bu amaçla İkinci Plân döneminde ekonomide sürükleyici bir nitelik kazanacak olan sanayi sektörünün üretimi yılda ortalama yüzde 12.0 arttırılarak ve gayri safi milli hasıla içindeki payı 1967 yılında yüzde 16.3 ten 1972 yılında yüzde 20.5'e çıkarılacaktır. Uzun vadede ekonominin dış kaynaklara bağılılığının önlenmesi ödemeler dengesindeki tıkanıklıkların ortadan kaldırılması ve hepsinin üstünde hızlı bir gelişme temposuna erişme bakımından ekonominin sanayi hızının yükseltilmesi zorunlu görülmüştür."²⁸ Bu plâna göre "hızlı sanayileşme Türk toplumunun ve ekonomisinin geleneksel iç yapıdan kurtulma imkânlarını ... beraberinde getirecektir."²⁹ Sanayileşme ikinci plâna göre ekonomik yapıya ve imalat sektörü içinde yapı değişikliğini sağlamak yanında "hızlı bir kalkınmayı gerçekleştir-

28) ibid., s. 294.

29) "İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Hedefleri ve Stratejisi", DPT Yayını, Ankara, s. 6 - 7.

nek ve bu hızı arttırarak devam ettirebilmek için” de şart olarak görülmüştür³⁰.

İkinci Plân döneminde öngörülen 34,3 milyar gayrisafî millî hasıla artışının yüzde 38,6 sı imalat sanayiindeki üretim artışları ile sağlanacağı kabul edilerek “imalat sanayi içindeki gelişmelerde de ara ve yatırım malı üreten alt sektörler büyük ağırlık verileceği” ve bu yolla imalat sanayii içinde bu alt sektörler lehine yapı değişikliği yaratılacağı belirtilmiştir³¹. Yatırımlar da bu yapı değişikliğini ortaya çıkartacak şekilde alt sektörler dağıtılmıştır. “İkinci Plânda imalat sanayi yatırımlarında birinci öncelik kimya, suni gübre demir-çelik metoloji, kâğıt, petrol, çimento ve lastik gibi genellikle ara malı niteliğinde mal üreten alt kesimlere tanınmıştır. Bu kesimler de yoğunlaştırılan yatırımlar büyük ölçüde ithalat ikamesi sağlayacakları gibi uzun vadeli sanayileşme hareketi için gerekli temelleri de teşkil edeceklerdir. Ara malı yatırımlarından sonra ikinci öncelikle makina-teçhizat alt kesimlerine verilmiştir”³². Ayrıca İkinci Plân yatırım malları sanayiinin üçüncü plân döneminde birinci önceliği kazanacağını tahmin etmektedir³³. İkinci plân döneminde “sanayi sektöründe gerçekleştirilecek projelerle Türkiye’de Üçüncü Plân döneminin sanayileşme alanında önemli hamleler yapabilecek bir düzeye ve yapıya girme imkânını kazanacağı” belirtilmiştir³⁴.

Birinci ve İkinci Plân dönemlerinde imalat sanayiinin üretim bileşimindeki değişimler şu şekilde olmuştur.

TABLO 4

İmalât Sanayiinde Üretim Bileşimi (%)

	1962	1967	1972
Tüketim Malları Sanayiileri	62.3	59.9	46.6
Ara Malları Sanayiileri	27.8	35.4	39.4
Yatırım Malları Sanayiileri	9.9	11.7	14.0

Kaynak : D.T.P., ÜBYKP., s. 13, Tb. 8.

30) *ibid.*, s. 294.

31) D.P.T. **İBYKP.**, s. 3.

32) *ibid.*, s. 297.

33) *ibid.*, s. 297.

34) *ibid.*, s. 363.

Tablodan da görüldüğü gibi ilk iki plân döneminde imalat sanayii içinde tüketim malları sanayiinin payı azalırken ara ve yatırım malları endüstrilerinin payları artmıştır*.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı ve Yeni Strateji de ikinci Plânda ağırlık verilmek istenen "sanayileşme"yi biraz daha belirgin duruma getirmiştir. Plân "kalkınma sadece belirli bir gelir düzeyine ulaşmak değil, bu düzeyde gelişmiş bir ülke olmanın gerektirdiği ekonomik ve sosyal yapı değişikliklerini sağlayarak ulaşmak" diyerek kalkınmayı sanayi yönünde bir yapı değişikliğine bağlamıştır³⁵. Bu dönemde ortalama yıllık yatırım artışları yüzde 12.7 olarak plânlanmasına rağmen sanayi yatırımlarındaki artış ise yıllık ortalama yüzde 18 olarak öngörülmüştür. Plâna göre sanayileşme "Türk sanayiinde yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. "Sanayileşme deyimi bileşimi ne olursa olsun sadece sınıfların artması anlamında değildir. Sanayileşme amacı daha çok tüketim malları sanayiine dönük nisbeten geri üretim teknolojileri kullanan, genellikle küçük üretim birimlerinden kurulu Türk Sanayiinde Yapısal bir değişikliği ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklik ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayiileri ile teknolojik üretiminde itici ve özendirici bir niteliği olan, aynı zamanda dış kaynaklara bağımlılığı hafifleten yatırım malı ve mühendislik sanayiilerine ağırlık verilerek bu dallardaki üretimin toplam sanayi üretimi içindeki payının artması ve bunların dış rekabete olanak verecek niteliklerde kurulup geliştirilmeleri ile sağlanacaktır³⁶. Üçüncü Plân, plândan alınan bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi sanayileşme tarifini geniş tutarak bu tarifin içine imalat sanayiinde, tüketim malları sanayiilerinden ara ve yatırım malları sanayiilerine doğru bir yapı değişikliğini de esas almıştır. Sanayi üretiminin içinde ara malları ile yatırım ve dayanıklı tüketim mallarına büyük ağırlık verilerek, imalât sanayii üretiminin

(*) Daha önce de belirtildiği gibi DPT imalâtın alt sektörlerini kesin olarak ayırma yerine "genellikle" terimini kullanarak bir ayırım yapmaktadır. Yatırım malları sanayiilerinin içinde dayanıklı tüketim malları da vardır. Yatırım malları içerisinde bunlar düşülecek olursa yatırım malları gerçek payı daha düşük, tüketim malları sanayiilerinin payı ise daha yüksek olacaktır.

35) D.P.T. ÜBYKP., s. 154.

36) D.P.T. ÜBYKP., s. 120.

bileşiminde ara malları ve yatırım malları lehine bir yapı değişikliği gerçekleştirmek istemiştir. Bu hususta plânın tercihi şudur: "Sanayide yapısal değişikliğin ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malı sanayileri ile teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir riteliği olan aynı zamanda dış kaynaklara bağımlılığı hafifleten yatırım malı ve mühendislik sanayilerine ağırlık verilerek dış rekabete olanak verecek niteliklerde sanayi kollarının kurulup geliştirilmesi ile sağlanacaktır."³⁷

Bu tercihlere bağlı olarak üçüncü plân ve yeni strateji döneminde imalat sanayiinde ara ve yatırım malları lehine ekonomik yapıda ve bu sektörün üretiminin bileşiminde değişiklik yapılacağı hedef alınmıştır. Buna göre bu mallar 1972 de toplam sanayii üretim değerinin yüzde 53 ünü oluştururken bu payın 1987 de yüzde 69'a yükseleceği tüketim mallarının imalat sanayii üretimindeki payının 1972 de yüzde 47 iken 1987 de yüzde 31'e düşeceği tahmin edilmiştir.³⁸

Üçüncü Plân Döneminde öngörülen yapı değişikliğini sağlamak için tüketim malları üretiminin yılda ortalama yüzde 7.4, ara ve yatırım malları üretiminin sırasıyla yılda ortalama yüzde 14.3 ve 16.8 lik hızlarla artırılması planlanmıştır.³⁹ Buna göre üçüncü plan dönemi sonunda imalat sanayiinin bileşimindeki değişikliğin tablo da görüldüğü gibi olacağı öngörülmüştür.

TABLO 5

İmalât Sanayiinin Bileşimi (%)

Alt Sektörler	1972	1977
Tüketim Malları	46.6	38.3
Ara Malları	39.4	44.2
Yatırım Malları	14.0	17.5

Kaynak : D.P.T., ÜBYKP., s. 13, Tb. 8 ve s. 289, Tb. 188.

37) *ibid.*, s. 287.

38) *ibid.*, s. 137.

39) *ibid.*, s. 160.

Bu plânda geçmiş iki plâna oranla yatırım malları sanayiilerine daha ağırlık verilmek istenmiştir. İkinci Plân, imalat içinde yapı değişikliğini sağlamak için tüketim malları sanayülerinin yerine ara malları sanayilerini geliştirirken, üçüncü plân tüketim ve ara malları sanayilerinden yatırım malları sanayiilerine doğru bir gelişmeyi öngörmektedir.

Her üç plânda imalatın alt sektörlerinde öngörülen gelişme hızları şu şekildedir.

TABLO 6

İmalât Sanayii ve Alt Sektörlerindeki Gelişme Hızları (%)

Sektörler	BBYKP	İBYKP	ÜBYKP
İmalât Sanayii	8.1	10.4	11.7
Tüketim Malları Sanayii	4.6	7.4	7.4
Ara Malları Sanayii	13.5	11.8	14.3
Yatırım Malları Sanayii	12.3	11.6	16.8

Kaynak : D.P.T., ÜBYKP., s. 292, Tb. 189.

Görüldüğü gibi bir taraftan imalat sanayiinde öngörülen gelişme hızları giderek arttığı gibi diğer taraftan da ara ve yatırım mallarının gelişme hızları da giderek artmaktadır. Birinci ve İkinci plânda en yüksek gelişme hızları ara malları sanayiilerinde öngörülmüşken Üçüncü Plânda en yüksek gelişme hızı yatırım malları sanayiilerinde öngörülmektedir.

Yeni strateji de bu tercihi açık olarak ortaya koymuştur. "Bu yapısal değişmeyi sağlamak için ileriye ve geriye besleme etkisi güçlü ara malları sanayii ile istihdam yaratan, teknoloji üretiminde itici ve özendirici bir niteliğe sahip millî hasılaya katkısı yüksek, yabancı ekonomilere bağılılığı hafifleten, ama uluslararası ticaret alanında Türkiye'yi güçlü bir ticaret ortağı haline getirecek yatırım malları sanayiinin toplam sanayi üretimi içindeki payının arttığı bir snaf

yapıya ulaşmak amaç edinilmiştir.”⁴⁰ Bu amacı gerçekleştirmek için de perspektif dönemde ara ve yatırım malları sanayiilerinin gelişme hızları yüksek tutulmuştur. 1973-1995 arasını kapsayan perspektif dönemde amaçlanan yapı değişikliğini sağlamak için üretimin tüketim malları sanayiinde yılda ortalama yüzde 6.5-7.5 bir hızla artmasına karşılık, ara malları snayiilerinde yüzde 14.0-15.0, yatırım malları sanayiilerinde yüzde 16.0-17.0 hızları ile artması gerçekleştirilecektir⁴¹.

Plânlı dönemde öngörülen ve hedef alınan bu ekonomik yapı değişikliğini sağlamak için plânlar yatırımlarının önemli bir kısmını imalat sanayiine ayırmışlardır. Bunun için BBYKP dönemi içinde toplam yatırımların yüzde 16.9 unun, İBYKP döneminde ise yüzde 22.4 ünün imalat sanayiine yapılacağı öngörülmektedir. Gerçekleşmeler ise her iki plânda hedefleri aşarak BBYKP mda yüzde 19.6 İBKYP mda ise 25.7 olmuştur⁴². İmalat sanayiindeki yatırımlar yönünden hedeflerin aşılması sanayileşme çabalarının hızlandığını göstermesi bakımından anlamlıdır. İki plân döneminde de toplam sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşme oranının hedeflerden daha düşük bir düzeyde kalmasının yanında (sırası ile gerçekleşmeler yüzde 90.6 ve 91.4) imalat sanayiinde hedeflerin aşılması önemi daha iyi ortaya koymaktadır.

Üçüncü plân döneminde ise sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının yüzde 31.1 olması öngörülmüştür.

Plânlarda imalat sanayii için yapılan sabit sermaye yatırımlarının alt sektörlere dağılımı tablo 7 de verilmiştir.

40) D.P.T. Yeni Strateji, (1972), s. 18.

41) *ibid.*, s. 38.

42) D.P.T., ÜBYKP., s. 30, Tb. 24.

TABLO 7
Plânlardaki İmalât Sanayii Sabit Sermaye Yatırımlarının
Alt ve Alt - Alt Sektörlere Dağılımı

Alt Sektörler	1971 Fiyatları ile Milyon TL.					
	BBYKP Dönemi	BBYKP % Dağılım	İBYKP Dönemi	İBYKP % Dağılım	ÜBYKP Dönemi	ÜBYKP % Dağılım
TÜKETİM MALLARI	5.257	28.01	7.093	17.46	14.520	16.56
Gıda	1.797	9.57	2.761	6.79	4.870	5.55
İçki	309	1.64	631	1.55	500	0.37
Tütün	279	1.40	200	0.49	400	0.46
Dokuma ve Giyim	2.872	15.30	3.501	8.62	750	9.88
ARA MALLAR	10.914	53.16	27.690	68.17	53.880	61.43
Orman Ürünleri	261	1.39	733	1.80	1.250	1.42
Kâğıt	443	2.36	2.690	6.62	4.250	4.85
Basım	358	1.90	419	1.03	350	0.40
Deri ve Kösele	93	0.49	119	0.29	700	0.80
Lâstik	710	3.78	257	0.63	700	0.80
Plâstik	153	0.81	399	0.93	400	0.46
Kimya	2.428	12.93	6.419	15.80	3.850	4.39
Petro - Kimya	(1)		(1)		4.650	5.30
Petrol Ürünleri	(2)		3.476	8.55	6.750	7.70
Gübre	(1)		(1)		4.670	5.32
Çimento	1.054	5.61	2.125	5.23	2.060	2.35
Pişmiş Kil					480	0.55
Cam	1.077	5.73	1.421	3.49	650	0.74
Seramik					270	0.31
Demir - Çelik			5.684	13.99	15.400	17.55
Demir Dışı	4.337	23.11	3.948	9.72	7.450	8.49
YATIRIM MALLARI	2.593	13.81	5.831	14.34	19.300	22.01
Madenî Eşya	975	5.19	1.161	2.85	4.100	4.67
Makina İmalât	329	1.75	1.587	3.90	6.700	7.65
Tarım âlet ve mak.	100	0.53	307	0.75	1.550	1.77
Elektrik mak.	457	2.43	563	3.80	1.550	1.77
Eloktanik			147	0.36	1.500	1.77
Karayolları taşıtları				4.51	1.080	1.23
Demiryolu taşıtları	602	3.02	1.833		300	0.34
Gemi inşaatı					1.020	1.16
Uçak bakım ve on.					1.500	1.71
Küçük Sanayi	130	0.69	223	0.54		
Toplam	18.764	100.00	40.614	100.00	87.700	100.00

(1) Kimya sektörü yatırımları içindedir.

(2) Madencilik sektörü yatırımları içindedir.

Kaynak: D.P.T., ÜBYKP., s. 294, Tb. 190.

Tabloya bakıldığı zaman görülmektedir ki, 1971 yılı fiyatlarıyla yatırımların alt sektörlerle dağılımında tüketim mallarının payı azalmakta, ara ve yatırım mallarının payları ise artmaktadır. Birinci Plânda Tüketim mallarına ayrılan yatırımların toplam imalat sektörü yatırımlarının yüzde 28.01 ini teşkil ederken, bu pay İkinci Plânda yüzde 17.46 ya, Üçüncü Plânda ise yüzde 16.56 ya düşmüştür. Toplam imalat sanayi yatırımlarından Tüketim mallarının alt sektörlerinden dokuma ve giyim ile gıda kesimleri en büyük payı almaktadır. Ancak tüketim malları yatırımlarının azalmasına paralel olarak bunların da payı azalmıştır.

Ara malları sanayilerine yapılan yatırımların toplam imalat sektörü yatırımlarındaki nisbî payı ikinci plânda artmış, Üçüncü Plânda ise düşmüştür. Birinci Plânda bu kesimin yatırımları toplam imalat yatırımlarının yüzde 53.16 sini teşkil ederken İkinci Plânda yüzde 68.17 ye çıkmış, fakat Üçüncü Plânda yüzde 61.43 e düşmüştür. Ara malları alt-alt sektörlerinde yatırımlarda önemli pay alanlar Kimya, Çimento, Cam, Demir-Çelik, Demir dışı metaller, Kâğıt, Petrol ürünleri ve Petro Kimya gibi kesimlerdir .

Yatırım mallarının yatırımlarının toplam imalat sanayi içindeki payı ise son iki plânda da artış göstermekle beraber ikinci Plândaki artış oldukça düşük kalmış, Üçüncü Plânda ise artış daha yüksek olmuştur. Yatırım malları yatırımlarının toplam imalat sektörü yatırımları içindeki payı birinci plânda yüzde 13.81 iken bu pay ikinci plânda yüzde 14.34'e üçüncü plânda ise yüzde 22.01 e çıkmıştır. Yatırım malları alt-alt sektörlerinde de yatırımlardan yüksek payı alanlar, makina imalat, madeni eşya, elektrik ve elektronik gibi kesimlerdir.

1963-1971 yılları arasında imalatın alt sektörlerine göre gerçekleştirilen yıllık yatırım miktarları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 8

**Birinci ve İkinci Plân Dönemlerinde Gerçekleştirilen
İmalât Sanayii Yatırımları ve Bunun
Alt Sektörlere Dağılımı**

Yıllar	Tüketim		Ara		Yatırım		Toplam
	Malları	%	Malları	%	Malları	%	
1963	513.6	20.2	1758.8	69.4	262.9	10.4	2535.3
1964	593.3	28.1	1252.3	59.2	267.9	12.7	2113.5
1965	416.7	24.9	914.8	54.5	345.9	20.6	1677.4
1966	835.9	35.6	1199.5	51.2	308.5	13.2	2343.9
1967	840.8	28.0	1726.7	57.3	443.7	14.7	3011.2
1968	860.9	23.4	2331.1	63.3	487.4	13.3	3679.4
1969	939.0	21.2	3042.8	68.6	452.7	10.2	4434.5
1970	734.1	14.7	3567.0	71.7	677.6	13.6	4978.7
1971	940.5	16.0	4082.8	69.5	855.6	14.5	5878.9

Kaynak : Yakup Kepenek, a.g.m., s. 59 - 61.

Özetlemek gerekirse uygulama dönemleri bitmiş olan Birinci ve İkinci plânlarda imalât sanayii içinde yukarıda söylendiği gibi bir ekonomik yapı değişikliği hedef alınmakta beraber, sanayi sektöründe öngörülen ölçüde büyüme sağlanamadığı için plânlarda hedef alınan yapıya ulaşamamıştır. Bu dönemde tüketim malları üretiminin nisbî önemi azalırken yatırım malları sanayiinin payında önemli bir değişim olmamış, ara mallarının nisbî önemi artmıştır. Tüketim malları sanayiinin toplam imalât sanayii içindeki payının azalması, buna karşılık ara ve yatırım malları sanayileri payının giderek artması sanayileşme vetiresi içinde beklenen bir olay olmakla beraber bu değişimler ilk iki plân döneminde yavaş olmuş ve hedeflerin gerisinde kalmıştır. Gerçi 1962-1972 döneminde toplam imalât sanayii içinde tüketim malları üretiminin payında bir düşme olmuş buna karşılık ara malları sanayileri üretimi kayda değer bir ölçüde yükselmiştir. Ancak bu dönemde özellikle yatırım malları üretiminin payında önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Tüm olarak da hedef alınan ekonomik yapıya erişilememiş olduğu söylenebilir.

Henüz uygulama dönemi bitmemiş olan Üçüncü Plânın uygulanan yıllarında imalat sanayiinin alt sektörlerinde gerçekleştirmeler çeşitli olmuştur. Tüketim malları sanayiilerine, (1973+1974+1975) yıllarında 1971 fiyatları ile 7.689 milyon TL. yatırım plânlandığı halde 12.550 milyon TL. lik bir yatırım gerçekleşmesi meydana gelmiştir. (Gerçekleşme oranı 163.22 dir) 1970 ten itibaren bir taraftan özellikle satın alma gücünü yükselten ve iç talebi arttırıcı kanun değişiklikleri yapılırken diğer taraftan da önemli bir nedeni tüketim mallarına dış talebi arttırmak olan Türk parasının devalüasyonuna gidilmesi özellikle özel kesimin bu sanayi dalma yaptığı yatırımları arttırmış ve böylece plân hedefleri aşılmıştır. Bu yıllardaki imalât sarayii alt sektörleri için plânlanan ve gerçekleşen yatırımlar şu şekilde olmuştur.

TABLO 9

1973, 1974, 1975 Yıllarında İmalâtın Alt Sektörlerine Göre Yatırımların Dağılımı

Alt Sektörler	Plân	1971 Fiyatlarıyla Milyon TL.	
		Gerçekleşme	Gerçekleşme oranı
Tüketim Malları Sanayii	7.689	12.550	163.22
Ara Malları Sanayii	28.520	25.462	80.27
Yatırım Malları Sanayii	10.219	5.648	55.27
TOPLAM	46.428	43.653	94.03

Kaynak : D.P.T. 1976 Yılı Programı, 31 Ocak 1976 tarihli Resmî Gazete, s. 5, Tb. 9.

Görüldüğü gibi Üçüncü Plânda İmalât Sanayii için Plânlanan yatırımlara erişilememekle beraber tüketim malları sanayiilerinde yatırım hedefleri önemli ölçüde aşılmış ve gerçekleşme oranı yüzde 163.22 olmuştur. Yatırımlardaki gerçekleştirmelere paralel olarak bu alt sanayi dalının üretimlerinde de artışlar meydana gelmiş ve üretim yönünden de hedefler aşılmıştır. Mesele 1975 programına göre tüketim malları sanayiilerinin artış hızı hedefi yüzde 9.7 olmasına rağmen

men gerçekleşen üretim artışı ise yüzde 13.0 dolaylarında olarak hedefi aşmıştır. 1975 yılında tüketim malları sanayiilerindeki bu artışlar daha çok gıda ve dokuma sanayiileri alt-alt sektörlerindeki artışlardan ileri gelmiştir. 1976 yılında ise tüketim malları üretiminin yüzde 12.6 oranında artması beklenmektedir.

Bu dönemde ara malları sanayi yatırımlarında hedeflere ulaşamamış, gerçekleştirilen yatırımlar (28.520 milyon TL. yerine) 25.460 milyon TL. olmuştur. Ara malları sanayi yatırımları yönünden gerçekleşme oranı yüzde 80.27 dir. 1975 yılı programında genellikle ara malı üreten sanayiilerin üretiminin yüzde 14.9 oranında artması öngörüldüğü halde gerçekleşen üretim artış hızı yüzde 11.1 dolaylarında olmuş ve böylece ara malları sanayi toplam üretimi plan hedefinin gerisinde kalmıştır. 1976 yılında ise bu geri kalmayı giderici bir gelişme hızı öngörülmüştür. Bu yılda ara malları sanayi üretiminin yüzde 17.1 dolayında artması beklenmektedir.

Üçüncü plânda imalatın alt sektörlerindeki gelişmeler bakımından en fazla ağırlık yatırım malları sanayiilerine verilmiş olmakla birlikte plân döneminin ilk üç yılındaki yatırım gerçekleştirmeleri bakımından hedeflerin gerisinde kalmıştır. 10.219 milyon TL. yatırım plânlanmasma karşılık ancak 5.648 milyon TL. yatırım gerçekleştirilebilmiştir ki, plânlanmış olana göre gerçekleşme oranı yüzde 55.27 olmuştur.

Yatırım malları sanayiilerine üretim yönünden baktığımızda, Üçüncü plân döneminde bu sanayi dalının üretimleri plân hedefinin üzerinde bir hızla gelişmiştir. 1975 yılında genellikle yatırım malı üreten sanayilerin üretimi için öngörülen artış hızı yüzde 19.9 olmasına rağmen bunu önemli ölçüde (yüzde 34.8 aşmıştır.) Sabit fiyatlarla bu yıldaki üretim artışının yüzde 23.4 dolayında olacağı tahmin edilmektedir.

1976 yılında toplam imalât sanayi artış hızı üçüncü plânın hedefinden daha yüksek tutulmuştur. Plân imalat sanayii için yüzde 11.7 gelişme hızı öngörürken 1976 yılı programı 12.6 olarak plânlanmıştır. Programa göre yüksek olarak tesbit edilen "bu artış hızı alt ara sektörlerde üçüncü plânda imalât sanayii için öngörülen yapısal değişikliği sağlayacaktır"⁴³.

43) D.P.T., 1976 Yılı Programı, 31 Ocak 1976 tarihli Resmî Gazete, s. 42.

İmalât sanayinde ve alt sektörlerin de 1974-1975 te gerçekleştirilen üretim artışları şu şekilde olmuştur.

TABLO 10

1974 - 1975 Döneminde İmalât Sanayiinde ve Alt Sektörlerde
Üretim Artışları (%)

Sektörler	Üretim artış hızı %
İmalât Sanayii	28.3
Genellikle Tüketim Malı Üreten Sanayiiler	39.1
Genellikle Ara Malı Üreten Sanayiiler	12.2
Genellikle Yatırım Malı Üreten Sanayiiler	37.8

Kaynak : D.P.T. 1976 Yılı Programı, 31 Ocak 1976 tarihli Resmî Gazete, s. 45, Tb. 94.

İmalât sanayii ve alt sektörlerinin üçüncü plân ve 1975 ve 1976 yılı programlarında öngörülen üretim artış hızları ise şu şekildedir.

TABLO 11

İmalât Sanayiinde ve Alt Sektörlerinde Gelişme Hızları (%)

Sektörler	ÜBYKP Hedefi	1975		1976 Prog. hedefi
		Prog. Hedefi	Gerçekleşme Tahmini	
Genellikle Tüketim Malı Üreten San.	7.4	9.7	13.6	12.6
Genellikle Ara Malı Üreten San.	14.3	14.8	11.1	17.1
Genellikle Yatırım Malı Üreten San.	16.8	20.1	23.4	22.0
İmalât Sanayii	11.7	12.9	13.6	12.6

Kaynak : D.P.T. 1976 Yılı Programı, 31 Ocak 1976 tarihli Resmî Gazete, s. 45, Tb. 93.

b. İmalât Sanayiinde "İşletme Büyüklüğü" Açısından Meydana Gelen Yapı Değişikliği

İmalât sanayiine küçük ve büyük sanayi açısından bakıldığında da bir kısım yapı değişikliğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Birinci Plân döneminde imalât sanayiinin üretiminin giderek büyük sanayiiler tarafından daha çok üretildiği ortaya çıkmaktadır. Küçük imalât sanayiinde çalışanlar daha çok olmakla beraber üretim ve katma değer açısından büyük sanayiın daha etkin olduğu anlaşılmaktadır. Büyük imalât sanayiinde sermayenin daha fazla hakim oluşu bu kesimlerde çalışan işçi sayısını azaltmakta, fakat verimi arttırarak üretimi ve katma değeri yükseltmektedir. Bu açıdan imalât sanayiindeki dağılım aşağıdaki tablodadır.

TABLO 12

İmalât Sanayiinin Büyük ve Küçük Sermaye Dağılımı (%)

	1963			1968		
	Büyük Sanayii	Küçük Sanayii	Top. İmalât Sanayii	Büyük Sanayii	Küçük Sanayii	Top. İmalât Sanayii
Çalışanların Sayısı	.48	.52	1.00	.45	.55	1.00
Toplam Üretim	.66	.34	1.00	.77	.23	1.00
Top. Katma Değer	.81	.19	1.00	.82	.18	1.00

Kaynak : Necdet Serin, "Türk Sanayiinin Yapısal Görünümü", a.g.e., s. 6, Tb. 3.

İmalât sanayiinde, işçi sayısına göre ortalama büyüklükte bir artış olmakla birlikte en büyük işletmeler tüketim malları sanayülerinde toplanmış; buna karşılık yatırım malları sanayilerinde genellikle küçük işletmeler kurulmuştur. Bunun önemli bir nedeni geçmiş dönemlerde yatırım malları sanayilerinin bazı dallarında optimal büyüklükte işletme kurulmasını haklı kılacak talebin yaratılmamış olmasıdır. Oysa yatırım malları sanayileri genellikle karmaşık teknoloji kullanımına ihtiyaç göstermektedir; ancak bu bi-

çimdeki teknolojiler optimal büyüklükte ki işletmeler için geçerli olduğundan Türkiye'deki yatırım malları sanayilerinde çoğu zaman kullanılmamaktadır. Bu bakımdan yatırım malları sanayilerinin bazı dalları için yeterli talep yaratılması konusu önem kazanmaktadır⁴⁴. 1970 imalat sanayii sayımı sonuçlarına göre imalat sanayiindeki firmalar çalıştırdıkları işçi yönünden firma büyüklükleri itibariyle alt sektörlere dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 13

İmalât Sanayiinde Faaliyette Bulunan Firmaların Firma Büyüklüğü İtibariyle Alt Sektörlere Dağılımı (%)

İşçi Sayısı	Genellikle Tüketim Malı Üreten San.	Ara Malı Üre. San.	Yatırım Malı ve Dayanıklı Türk. Malı Üre. San.	Diğer San.	İmalât San.
0 — 9	73.7	15.7	7.8	2.8	100.0
10 — 19	65.3	14.2	14.9	5.6	100.0
20 — 49	57.6	19.9	17.0	5.5	100.0
50 — 99	48.3	24.8	21.9	5.0	100.0
100 — 199	47.9	23.8	25.5	2.8	100.0
200 — 499	47.0	30.8	20.5	1.7	100.0
500 — 999	67.5	18.7	13.0	0.8	100.0
1000 +	68.8	15.6	15.6	—	100.0
Toplam İmalât S.	60.8	17.9	17.1	4.2	100.0

Kaynak: Ertuğrul Öztür - Abdullah Doğan - Erhan Yücel, "İmalât Sanayinin Yapısı ve Verimlilik Düzeyi", MPM Yayını, Ank. 1974, s. 3, Tb. 2.

Görüldüğü gibi çok işçi çalıştıran büyük sanayilerin büyük bir kısmı tüketim malları sanayilerinde faaliyet göstermektedir.

Ancak yapılan sanayi sayımları sonuçlarına göre büyük işyerleri sayısı nisbî olarak tüketim malları sanayilerinde azalırken ara ve yatırımları sanayilerinde giderek artmaktadır.

44) D.P.T., ÜBYKP., s. 115.

1964 sanayi sayımına göre 160.771 işyerinden yüzde 98.1 i olan 157.759 u küçük işyeri ve 1.9 ve olan 3012 si büyük işyeri durumundadır⁴⁵. Ancak büyük işyeri ticaret sektöründe ücretli olarak çalışanların yüzde 69.4 ünü istihdam etmekte ve üretimin yüzde 75.3 ünü meydana getirmektedir. 1966 sanayi anketi sonuçlarına göre ise toplam imalat sanayiinde 3262 büyük işyeri bulunmaktadır⁴⁶. Bu yıl için katma değer/output oranlarına sektörler itibarıyla baktığımızda dağılımın şu şekilde olduğu görülür. Tüketim malları sanayiiler için katma değer/output oranı yüzde 35.6; ara malı sanayileri için yüzde 43.9; yatırım malı ve dayanıklı tüketim malı sanayileri için ise yüzde 51.4 dür⁴⁷. 1970 imalat sanayii sayımı sonuçlarına göre ise, büyük iş yeri sayısı 5.099 dur. İmalat sanayiindeki büyük işyerlerinin alt kesimlere göre yüzde dağılımı aşağıdaki tablo da verilmektedir.

TABLO 14

İmalât Sanayiindeki Büyük İşyerlerinin Alt Sektörler İtibarıyla Dağılımı (%)

	1964	1966	1970
Genellikle Tüketim Malı Üreten S.	69.2	64.4	60.8
Ara Malı Üreten Sanayiler	14.8	17.2	17.9
Genellikle Yatırım Malı Üreten S.	13.6	15.5	17.1
Diğerleri	2.4	2.9	4.2
İmalât Sanayii	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Ertuğrul Öztürk - Abdullah Doğan - Erhan Yücel, "İmalât Sanayiinin Yapısı ve Verimlilik Düzeyi", MPM Yayını, Ank. 1974, s. 2.

- 45) 10 ve daha fazla işçi çalıştıran ya da 50 B.G. den fazla çevirisi güce sahip olan işyeridir.
Ertuğrul Öztürk - Abdullah Doğan - Erhan Yücel, "İmalât Sanayiinin Yapısı ve Verimlilik Düzeyi", MPM Yayını, Ankara 1974, s. 2.
- 46) Necati Özfirat - Vehbi Dinçerler, "Türk İmalât Sanayiinin Yapısı ve Etkinliği" D.P.T., Yayını, Ankara 1969, s. 10.
- 47) *ibid.*, s. 7.

Tablodan da görüldüğü gibi 1964 yılında imalat sanayii içinde büyük işyerlerinin yüzde 69.2 si tüketim malı sanayiilerinde bulunurken 1970 imalat sanayii sonuçlarına göre bu oran yüzde 60.8 e düşmüştür. Ara malı sanayiilerinin büyük sanayi içindeki payı ise aynı dönemde yüzde 14.8 den 17.9 yatırım malı sanayiilerinin ki ise yüzde 13.6 dan 17.1 e çıkmıştır. Diğer bir deyimle tüketim malları sanayiilerinin büyük sanayiiler içindeki payı giderek düşerken ara ve yatırım malları sanayiilerin payı ise artmaktadır ve yatırım malları sanayiilerindeki artış en yüksek olanıdır.

TABLO 15

İmalât Sanayiinde Ortalama İşçi Sayısı

	1967	1970
Tüketim Malı Sanayiileri Ortalama Büyüklüğü	47.6	57.0
Ara Malı Sanayiileri Ortalama Büyük	30.0	41.0
Yatırım Malı Sanayiileri Ortalama Büyüklüğü	24.4	32.0
İmalât Sanayii Ortalama Büyüklüğü	36.4	43.0

Kaynak : D.P.T., ÜBYKP, s. 114 - 115.

Tablodan da görüldüğü gibi imalât sanayinde ortalama büyüklük artarken alt sanayi dallarında da büyüklük artmaktadır. Ancak alt kesimler itibariyle ortalama büyüklüğün en yüksek olduğu kesim tüketim malları sanayiileridir. 1970 imalat sanayi sayımı sonuçlarına göre bu kesimde ortalama olarak 57 işçi çalışırken ara malı sanayiilerinde 41 işçi, yatırım malı sanayiilerinde ise 32 işçi çalışmaktadır.

Firmaların, "üretim" büyüklük ölçüsü olarak ele alındığında ise imalatın alt sektörlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

TABLO 16

**İmalât Sanayiinde Üretim Değeri Açısından Firma Büyüklüğüne
Göre Alt Sektörler İtibariyle Dağılımı (%)**

Yıllık Üretim (Milyon TL.)	Genellikle Tüketim Malı Üreten Sanayi	Ara Malı Üreten San.	Yatırım Malı ve Dayanıklı Tük. Malı Ür. San.	Diğer San.	Toplam
— 0.5	69.0	20.8	7.1	3.1	100.0
0.5 — 0.9	85.5	18.3	18.2	5.0	100.0
1 — 4.9	59.3	16.4	18.1	6.2	100.0
5 — 9.9	60.4	18.5	17.2	3.9	100.0
10 — 19.9	67.8	14.8	16.2	1.2	100.0
20 — 49.9	61.0	22.0	15.5	1.5	100.0
50 — 99.9	55.5	25.8	16.4	2.3	100.0
100 +	64.4	23.0	12.6	—	100.0
Top. İmalât San.	60.8	17.9	17.1	4.2	100.0

Kaynak : Ertuğrul Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 4, Tb. 3.

Tablodan da görüldüğü gibi firma üretimi büyüklük ölçüsü olarak ele alındığında, Yıllık üretimi 500 bin TL. altında olan firmaların yüzde 69'u tüketim malı üreten sanayilerde, yüzde 20.8 i ara malı üreten sanayilerde ve yüzde 7.1 i de yatırım malı üreten sanayilerde; yıllık üretimi 100 milyon TL. üzerinde olan firmaların yüzde 64.4 ü tüketim malı üreten sanayilerde yüzde 2.3 ü ara malı üreten sanayilerde ve yüzde 12.6 sı da yatırım malı üreten sanayi dallarında faaliyette bulunmaktadır.

İnput/output oranı açısından imalat sanayiine baktığımız da, 1964 sanayi sayımı sonuçlarına göre, büyük işyerlerinde tüm imalât sanayi output'unun yüzde 66.2 si input harcamalarına gitmiş ve 1 TL'lik üretim başına 33.8 kuruşluk katma değer yaratılmış olmasına rağmen, 1970 imalât sanayi sayımı sonuçlarına göre, büyük işyerlerinde tüm imalat sanayi outputumun yüzde 62.39'u input har-

camalarına gitmiştir⁴⁸. 1964-1970 döneminde 1 TL. lık üretime isabet eden katma değer miktarında 3.8 puanlık bir artış kaydedilerek, az da olsa bu yönde bir yapı değişikliği meydana gelmiştir.

İmalâtın alt sektörlerine göre ise; 1970 imalât sanayi sayım sonuçları itibariyle input-output oranları şöyledir: Genellikle tüketim malı üreten sanayilerde input-output oranı 62.91, aramalı üreten sanayilerde 65.85 ve yatırım malı ve dayanıklı tüketim malı üreten sanayilerden ise 62.97 dir. Böylece toplam imalât sanayiinde 1 TL. lık üretim başına 37.61 kuruşluk katma değer yaratılırken; tüketim malı üreten sanayilerde 37.09 kuruşluk, ara malı üreten sanayilerde ise 37.03 kuruşluk katma değer yaratılmıştır. Diğer imalât sanayii-lerinde ise bu miktar 41.93 kuruştur.

İmalâtın Alt sektörlere göre input - output oranları aşağıdaki tablo da görülmektedir.

48) Ertuğrul Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 32.

TABLO 17
İmalât Sanayii Alt Sektörlerinde
İnput - Output Oranı (1970)

Alt Sektörler	İnput/Output	Katma Değer/ Output
	(Ortalama)	(Ortalama) Kırş.
GENELLİKLE TÜKETİM MALI ÜRETEN S.	62.91	37.09
Gıda	70.53	29.47
İçki	57.29	42.71
Tütün	83.62	16.38
Tekstil	63.70	36.30
Giyim	64.23	35.77
Ahsap mam.	70.43	29.27
Mobilya	62.42	37.58
Kâğıt	63.16	36.84
Matbaa	49.36	50.64
Deri ve Kürk	72.07	27.93
ARA MALI SANAYİİLERİ	65.85	34.15
Kauçuk	67.18	32.82
Kimya	65.79	34.21
Petrol ve Kömür	60.37	39.63
Taş Toprak San.	46.22	57.78
Temel Metaller	76.02	23.98
YATIRIM MALLI VE DAYANIKLI TÜKETİM MALI ÜRETEN SANAYİİLER	62.97	37.03
Madeni Eşya	66.77	33.23
Makina İmalâtı	61.01	38.99
Elektrik Makineleri	64.19	35.81
Taşıt Araçları	48.80	51.20
DİĞER İMALÂT SANAYİİ	58.07	41.93
TOPLAM İMALÂT SANAYİİ	62.39	37.61

Kaynak : Ertuğrul Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 32, Tb. 22.

Tablodan da görüldüğü gibi ara malı sanayiilerinde input/output oranı toplam imalat sanayii oranından daha yüksektir. Alt-alt kesimler itibariyle de imalât sanayii ortalamasından yüksek olan sanayiler sırasıyla tütün (83.62) Deri ve Kürk (72.07) Temel metaller (72.02), Gıda (70.53), Ahşap mamuler (70.43), Kauçuk (67.18) gibi sanayilerdir.